

[2–2019]

history – theory – criticism

dějiny–teorie–kritika

[2-2019]

Fakulta
humanitních
studií UK

Faculty
of Humanities,
Charles University

Obsah | Contents

1. Studie a eseje | Studies and Essays

VLADAN HANULÍK – White Coat Effect: The Making of the Patient-Physician Relationship in Modern Europe
Efekt bílého pláště: utváření vztahu pacienta a lékaře v moderní Evropě 175

VÁCLAV SMYČKA – Ctnost dějinnosti a zatracení bezdějinných.
K dějinnému aktérství v post-osvícenské středoevropské filozofické tradici
The Virtue of Historicity and the Damnation of Non-Historic People. On Historical Agency in the Post-Enlightenment Central European Philosophical Tradition 200

LUKÁŠ PĚCHULA – Literární antisemitismus a konstrukce image židovského národa v meziválečných románech širšího Ostravska. Imagologicko-komparativistická studie
Literary Antisemitism and the Construction of an Image of the Jewish Nation in the Interwar Novels of the Moravian-Silesian Region: Imagological-Comparative Study 224

2. Diskuse a rozepře | Discussions and Disputes

JAN HORSKÝ – „Obecné dějiny“, „obsahová filozofie dějin“ a evoluční teorie
'General History', 'Content-Oriented Philosophy of History', and the Theory of Evolution 253

MILOŠ HAVELKA – Existují obecné dějiny?
Is There a General History? 264

MIROSLAV HROCH – Obecné, světové, globální dějiny?
General, Global, or World History? 270

3. Recenze a reflexe | Reviews and Reflections

S. M. AMADAE – Prisoners of Reason: Game Theory and Neoliberal Political Economy; **HUNTER HEYCK** – Age of System: Understanding the Development of Modern Social Science; **EGLÉ RINDZEVIČIŪTĚ**, The Power of Systems: How Policy Sciences Opened Up the Cold War World (Vítězslav Sommer) 277

PHILIPP THER – Nový pořádek na starém kontinentě. Příběh neoliberální Evropy (Michal Kopeček)	286
DAGMAR HÁJKOVÁ, PAVEL HORÁK, VOJTĚCH KESSLER, MIROSLAV MICHELA (edd.) – Sláva republice! Oficiální svátky a oslavy v meziválečném Československu (Andrea Talabér)	293
OTA KONRÁD, RUDOLF KUČERA – Cesty z apokalypsy. Fyzické násilí v pádu a obnově střední Evropy 1914–1922 (Jakub Rákosník)	298
KRZYSZTOF BRZECHCZYN (ed.) – Towards a Revival of Analytical Philosophy of History. Around Paul A. Roth's Vision of Historical Sciences (Karel Šima)	303
DENISA NEČASOVÁ – Nový socialistický člověk. Československo 1948–1956 (Bohumil Melichar)	314
LUKÁŠ FASORA, JIŘÍ HANUŠ, DENISA NEČASOVÁ (edd.) – Svůdnost sociálního experimentu: nový člověk 20. století (Jakub Vrba)	320
KAMIL ČINÁTL, JAN MERVART, JAROSLAV NAJBERT (edd.) – Podoby česko-slovenské normalizace: dějiny v diskusi (Jakub Rákosník)	324
MARIE BAHENSKÁ, LIBUŠE HECZKOVÁ, DANA MUSILOVÁ – Nezbytná, osvobozující, pomlouvaná. O ženské práci (Radek Hylmar)	330
LENKA ŘEZNÍKOVÁ – Ad majorem evidentiam. Literární reprezentace „zřejmého“ v textech J. A. Komenského (Radmila Prchal Pavlíčková)	335
Editorial Note	339
Upozornění redakce	341

OTA KONRÁD, RUDOLF KUČERA, *Cesty z apokalypsy: Fyzické násilí v pádu a obnově střední Evropy 1914–1922,*

Praha 2018, Academia – Masarykův ústav a Archiv AV ČR v. v. i., 368 s., ISBN 978-80-200-2874-7; ISBN 978-80-87782-82-8

Recenzovaná publikace svědčí o již delší dobu trvajícím posunu v perspektivách zkoumání meziválečných dějin. Zdá se, že konečně začíná být překonána tradiční preference dějin politických, jež s ohledem na společenskou citlivost tematiky první republiky přetrvávala znatelně déle, než tomu bylo ve výzkumech jiných období. Poválečné socialistické panství bylo v nemalé míře legitimizováno narativem zdůrazňujícím selhání národní revoluce v roce 1918 a nedostatky prvorepublikového uspořádání. To mělo ospravedlnit levicový posun po druhé světové válce i ustavení komunistické diktatury. Patrně proto historiografie po roce 1989 usilovala především o nápravu takovéto prvoplánové instrumentalizace minulosti. A proto také dějiny vysoké politiky zůstávaly preferovaným badatelským polem. Podobné důsledky mělo i znovuotevření otázek odsunu německé menšiny, které nevyhnutelně akcentovalo spíše právní a politické aspekty minulosti. Jen zřídkakdy se objevily reprezentace meziválečných dějin, které by usilovaly o porozumění minulosti „zdola“ a zároveň by nebyly z koncepčního hlediska pouhou sbírkou nesouvislých úkazů z každodenního života předků.

Autoři dominantní formu klasické politické historie označují jako národně-demokratický narativ, pro nějž je podle jejich názoru pojmání války a prvních poválečných let „jako naplnění národně-politických cílů státní nezávislosti zformulovaných za války, jako boj za zřízení nového, demokratického státu či jako úsilí o zajištění hospodářské prosperity a vybudování meziválečného sociálního státu“. (s. 22) Kniha se vyznačuje tím, že si již přestává všimát dříve tak populárních kritik, nebo naopak obhajob spravedlnosti institucionálního uspořádání první republiky, tedy otázek, které dominovaly do nedávné doby historiografii meziválečného Československa. Zároveň to však neznamená, že by autoři na politiku rezignovali a redukovali dějiny každodennosti jen do podoby sbírky více či méně banálních anekdot z běžného života.

Cesty z apokalypsy zapadají spíše do nové podoby zájmu o dějiny politiky, které v posledních letech ve svých monografiích u nás představili například Vít Stro-

bach či Michal Frankl s Miloslavem Szabó.¹ Názorovou blízkost ostatně dosvědčuje i relativně časté odkazování v poznámkách na jejich zjištění. Obdobným způsobem, jako se vymezili proti českému národně-demokratickému narativu, konstatují autoři obdobnou skepsi k rakouskému tzv. koaličnímu narativu, který byl dominující formou podání dějin Rakouské republiky až do nedávné doby a meziválečné období prezentoval jako pouhý negativ úspěšné obnovy Rakouska po roce 1945.

Odmítnutí tradičních narativů usnadňuje zvolený přístup, který překračuje horizont národních dějin a směřuje ke komparaci zkušeností rozdílných regionů bývalé habsburské monarchie. Volba Československa, Rakouska a jižních Tyrol má určitou logiku a není jen pouhým nahodilým výsledkem odrážejícím badatelské orientace obou autorů. Za prvé roli hrála socio-ekonomická struktura zvolených oblastí. Zatímco české a rakouské země byly centry industrializace, jižní Tyroly představovaly konzervativní agrární oblast s odlišnou strukturou společnosti. Ještě důležitější než toto tradiční strukturální hledisko je však rovina diskurzivní: jakými způsoby je artikulována zkušenost válečného a poválečného násilí v těchto odlišných prostředích jak z hlediska jejich sociální struktury, tak zvláště vztahování se k výsledkům války. Tak do popředí vystoupí radikálně odlišné percepcce násilí v kontextu české „kultury vítězství“, která je naplněna budovatelskou otevřeností budoucnosti ve formě budování národního státu, rakouské „kultury porážky“, ústící do černo-červeného rozštěpení občanské společnosti, a specifické jihotyrolské regionální „kultury porážky“ včleněné do širšího rámce vítězného státu, kde bylo po skončení války německé obyvatelstvo konfrontováno s italskými homogenizačními politikami.

Další vymezení vůči dřívějším trendům historiografie můžeme spatřovat v důrazu na perspektivu psaní dějin „zdola“, což platí zvláště pro druhou část knihy, která se orientuje na interpretaci násilných protestů. Zatímco první část, kterou autoři označují jako *Krev v představách*, se soustředí na reprezentaci násilí (zvláště deliktů vraždy) v expertním kriminalistickém diskurzu a v denním tisku, druhá část se věnuje kolektivnímu protestu a s ním spojenému násilí. Zde je patrný silně fenomenologický přístup autorů ke studované problematice, pomocí něhož usilují o rekonstrukci vlastního vidění světa aktéry, po nichž mnohdy jiné prameny nezůstaly, kromě účasti na takových masových akcích (s. 30): „A je to právě pečlivá analýza těchto protestů, která nám může pomoci pochopit, jak tito

1 MICHAL FRANKL, MILOSLAV SZABÓ, *Budování státu bez antisemitismu?: Násilí, diskurz loajality a vznik Československa*, Praha 2015; VÍT STROBACH: *Židé: národ, rasa, třída: sociální hnutí a „židovská otázka“ v českých zemích 1861–1921*, Praha 2015.

bezejmenní aktéři viděli, ale i spoluutvářeli válečný rozvrat a následné možnosti poválečné obnovy a jak tento výklad světa a s ním spojené jednání korespondovalo, či kde se rozcházelo s oficiálními integrativními narativy vznikajícími v prostředí dobové autoritativní vědy či masových médií.“

Z hlediska struktury se rozdělení knihy do dvou částí nejeví být příliš šťastným. Obzvláště v první části (*Krev v představách*) analýza kriminologického diskurzu spolu s rozбором denního tisku nezapadá příliš organicky dohromady. Přehlednosti by také pomohlo, kdyby druhá část (*Krev v ulicích*) byla rozdělena na dvě (například rozdělením na konfrontaci s lidmi odjinud a konfrontaci s nedostatkem). Chronologický záběr je naopak velmi vhodný. Zahnuje léta 1914–1922. Navzdory relativně krátkému období necelého desetiletí dynamika této výjimečné periody umožňuje postihnout zásadní linie společenské změny, s nimiž byli obyvatelé uvedených oblastí konfrontováni. Navíc toto časové vymezení je jen velmi rámcové. Platí spíše jen pro výběr kazuistiky, kterou je kniha hojně opatřena. Obzvláště při postihování vývojových tendencí vědeckého a žurnalistického diskurzu je nevyhnutelné zacházet i do vzdálenější minulosti.

Jistou nevýhodou je, že autoři nenechali odborného čtenáře nahlédnout „do své kuchyně“. Jakkoli jsou jimi zvolené kriminální případy velmi výmluvné, nevyhnutelně se vkrádá pochybnost, nakolik jde o reprezentativní příklady. Je jasné, že není možné a ani účelné sestavit nějakou statistiku, ze které by bylo zjevné, nakolik jde o jednotliviny, a nakolik naopak o obecné trendy. Čtenáři tak nezbyvá než důvěřovat odpovědnosti při výběru a spoléhat na erudici autorů. Nebylo by na škodu knihu opatřit komentářem v rozsahu alespoň několika odstavců, jakým způsobem docházelo ke sběru kazuistiky. Věc by poté byla z odborného hlediska jasnější.

Knihou se prolíná několik tematických okruhů. První z nich, jemuž je věnováno na sedm desítek stran, se týká proměn interpretace vraždy v judikatuře. Autoři se zde snaží obhájit dvě teze. Za prvé je to postupující medikalizace vraždy v rozhodování soudů; za druhé rozdílný geografický rozptyl této nové formy konceptualizace v prostoru habsburské monarchie. Tato část je psána stylem transnacionální historie, kde se autoři soustřeďují na kulturní transfer. Na počátek příběhu staví italského antropologa Cesare Lombrosa a jeho knihu *Člověk delikventní* z roku 1876. V této nové konceptualizaci vraždy začal být problém přesouván z vnějšku lidského těla do jeho vnitřku; tedy namísto vnějších okolností (rodinných, socio-ekonomických apod.) začal být kladen rostoucí důraz na problém degenerace jako kauzální příčiny delikvence. Sám Lombroso přitom vycházel z představy, že každá skupina pachatelů nese specifické antropologické a psychické znaky, podle nichž se dají poměrně snadno a přesně identifikovat. Domyšleno do důsledků, docházelo tak k odmítnutí klasické liberální představy

o individuální odpovědnosti a svobodné vůli jednotlivce. Zatímco před první světovou válkou bylo riziko degenerace vědou shledáváno především u nižších sociálních vrstev, válka a s ní spojené válečné ztráty vedly k tomu, že dědičnou degenerací začaly být v očích mnoha současníků ohroženy všechny vrstvy společnosti.

Autoři identifikují na příkladu pramenů soudní provenience, že tato forma medikalizace vražd dostávala prostor především ve Vídni: jednak z důvodu, že byla centrem německojazyčné vědy se silnými kontakty v zahraničí, jednak také proto, že zdejší vyšetřovací orgány měly k dispozici podstatně širší repertoár metod, jež mohly využít k objasnění deliktu. Čím dále od centra monarchie, tím menší vliv inovativních metod, vycházejících z dobových vědeckých poznatků, v posudcích vyšetřujících i v rozhodnutích soudců lze nalézt. Proto také můžeme ve Vídni nacházet daleko častěji případy, kdy s pomocí lékařských posudků byly delikventům citelně snižovány tresty. Poněkud rozporné jsou v tomto směru postřehy autorů ve vztahu k české psychiatrii a eugenice. Na jedné straně konstatují její zaostalost ve vztahu k těmto módním vědeckým trendům, na straně druhé je ale evidentní, že s těmito názory byli zdejší vědci obeznámeni a jednoduše je jen nepřijímali, resp. s nimi vedli polemiky. Na některých místech autoři také zmiňují předválečnou společenskou a kulturní krizi modernity. Domnívám se, že na tomto místě měli tento společensko-kulturní kontext do své knihy lépe zapracovat. Popularita teorie degenerace by pak nevisela ve vzduchoprázdnu a naopak by bylo srozumitelnější, pročpak zrovna tehdy takové názory mohly získávat přesvědčivost a s tím i na popularitě. Nabízí se také hypotéza, že nízká popularita teorie degenerace v českém vědeckém prostředí mezi válkami souvisela s „kulturou vítězství“. Tímto směrem se však autoři ve svém vysvětlování nevydávají.

Druhou rovinu rozboru představuje novinářský diskurz. Autoři zde postihují charakteristiky žánru zpravodajství o násilných deliktech v městském prostředí a změny, které nastaly během války. Zdařile zde ukazují rétorické figury účelově užívané císařskou propagandou a nezamýšlené důsledky, které měly, včetně klesající důvěry v tištěná média a šíření šeptandy plné „zaručených“ zkažek o nejrůznějších aspektech válečného života. Jakkoli v rovině deskriptivní i analytické lze tuto část považovat za velmi zdařilou, domnívám se, že v závěru, na s. 124 („Všudypřítomný strach z neznámých zločinců či zrádců ovšem často vedl k opaku, když nezanedbatelně přispíval k erozi sociálního pojiva společnosti...“), lze prokázat maximálně časovou koincidenci, nikoli však kauzalitu. Daleko spíše se zdá být uvěřitelné kauzální vysvětlování v následujících kapitolách, na které zde ostatně i autoři sami odkazují, o formách kolektivního násilí vyplývajících z válečné represe a rostoucího hmotného nedostatku.

Třetí rovinu knihy představují rozbory různých forem sociálních konfliktů, které vyvstaly ve válečných a poválečných společnostech. Ty jsou rozpracovány ve druhé části knihy, nazvané příznačně *Krev v ulicích*. Z hlediska konfrontace s výše zmíněným národně-demokratickým historickým narativem můžeme tuto část považovat za nejzásadnější. Autoři se zde v návaznosti na novější literaturu (například Maureen Healy či Pieter Judson)² snaží vyvázt výklad politických dějin z tradiční perspektivy, určené jednáním elitních vůdců nacionalistických hnutí mobilizujících obyvatelstvo proti habsburskému soustátí. Hlavní tezi formulují následovně (s. 176n.): „K pádu monarchie vedla daleko spíše tato delegitimace starého řádu, k níž docházelo během války téměř každodenně v ulicích a na náměstích, než národní programy českých a německých politiků. To, co hnalo obyvatele monarchie na veřejná prostranství, byly jiné pocity i hodnoty: hlad, rozhořčení a alternativní pojetí spravedlnosti, jež se často manifestovalo v násilném jednání kolektivů.“

Sympatickou je na těchto dějinách politiky „zdola“ schopnost vyvážit svědectví o jednotlivých, a přiznejme, že z našeho hlediska často bizarních, ba kuriózních událostech, s abstraktním výkladem o formách solidarity a společenské koheze. Zároveň však autoři nepřetěžují text poznatky ze sociální teorie a ani jej zbytečně nezaplavují nefunkčním množstvím anekdot z každodennosti. Elegantně zde dokázali z pramenů vykresat obecnější poznatky o fungování moderních společností, jež by bylo patrně možné aplikovat i v jiných obdobích, než kterým se zabývali konkrétně oni. To se týká zvláště jejich analýz situačně vzniklých kolektivů během rozličných pouličních nepokojů a poznatků o rychlém rozpadu těch forem solidárních společenství, jež vyžadují vyšší míru abstraktní imaginace.

Nebojím se označit *Cesty z apokalypsy* za jednu z nejzásadnějších knih, které se k dějinám 20. století v posledních letech objevily. Pro ne odborného čtenáře bude přinejmenším zajímavá tím, že zobrazuje vznik Československa, aniž by se příběh točil kolem zahraničního odboje a „Mužů 28. října“. Pro historiky – jistě včetně těch, kteří se na 10. a 20. léta nespécializují – je kniha velmi inspirativní z řemeslného hlediska, neboť autoři dokázali úspěšně nalézt funkční řešení věčného konfliktu mezi teorií a empirií v historické vědě.

Jakub Rákosník

2 MAUREEN HEALY, *Vienna and the Fall of the Habsburg Empire: Total War and Everyday Life in World War I*, Cambridge 2004; PIETER JUDSON: *The Habsburg Empire: A New History*, Cambridge 2016.